

Zeitschrift: Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 17 (2007)

Artikel: Fontaunas da dretg romontschas : ord igl anteriur territori grischun dalla Ligia dalla Casa da Dieus e dalla Ligia Grischa
Autor: Bundi, Martin
Kapitel: Sagogn
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-858957>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 15.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Sagogn

Tschentaments da Sagogn da 1598/1715

Quei document sesanfla all'entschatta d'ina scartira sur dils dretgs da vischnaunca, conservada egl archiv communal da Sagogn.⁹ Sco igl autur ni scarvon da quels tschentaments scriva ell'introducziun, havevan ils perdavons «zund ludeivlameng» urdanau ed endrizzau gia igl onn 1598 per il beinstar e nez dil vischinadi biars buns uordens e tschentaments. Damai che las caussas dil mund ein denton suttapostas alla malstatteivladad, han ils vischins 1715 augmentau quels uordens

---

⁹ Il document nunpaginau sesanfla all'entschatta dil cudisch «Dorfrechte» digl archiv communal. Il frontispeci muossa in ornament grafic ed in tetel tudestg: «Unserer Nachbahrschafft Sagensz; angenommene Ordnung= und Satzungen; auffgesetzt und ernüweret Anno Christi 1715. Lu suonda il text, mintgamai parallel en duas colonnas ina sper l'otra en tudestg e romontsch. Plirs indecis plaidan persunter ch'il romontsch fuva il lungatg original ed il tudestg ina translaziun da quel.

ed adattau els als basegns dil temps, en favur dils vegnentssuenter e per ch'il cuminesser vegni mantenius en flur e beinstar. Aschia restava il tschep dils tschentaments da 1598 vinavon en vigur. La radunanza dils vischins da 1715 ha decidiu che la nova redacziun dils statuts deigi vegnir scretta en in cudisch ed ils tschentaments ed uordens mintg'onn vegnir legi avon per che tuts vivien leusuenter; ils officials havevan entras «sarament» (engirament) da s'obligar d'observar exactamein ils statuts. Alla fin dall'introducziun vegn la benedicziun dil Tutpussent implorada per quell'ovra, ina invocaziun che schibein catolics sco reformai cumpartgevan communablamein.

a) Il scarvon dil document

Probabel ston ins distinguer denter in scarvon dils tschentaments da 1598 ed in auter da 1715. Igl ei buca d'eruir, tgei part che deriva digl emprem e tgeinina dil secund. All'entschatta dil document stat in prolog che sereferescha ad ina historia da Plutarch. Plutarch era in filosof grec (ca. 46 tochen 120 suenter Cr.), burgheis d'honor d'Athen, ambasadur ed um cun stretgs contacts cun prominents romans. Tenor la historia da Plutarch cheu recitada hagi il retg d'Antiochia, Ptolomeus, giu inaga sco hosps siat ambasadurs da differentas tiaras.¹⁰ El discuors a meisa hagi mintga ambasadur ludau il sistem, ils uordens e tschentaments, da sia atgna patria sur quels dils auters. En quei senn fuvan s'exprimi igl ambasadur da Ruma, da Cartago, dalla Sicilia, da Rhodos, d'Athen, da Lacedemone (Sparta) e da Sicionia. «Sicionia» ei Sikyon, ina cuntrada e marcau alla costa dil sid dil golf da Korinth ch'era reha entras siu art e mistregn e che haveva cuntionschiu el tierz tschentaner avon Cr. sia gronda impurtonza politica. Il plaid digl ambasadur da quella tiara era bein schi curios sco originals: En siu stadi vegnien ils jasters buca verti, perquei ch'els portien adina enzatgei da niev; era ils miedis vegnien buca verti, perquei ch'els mazzien ils

---

¹⁰ Retgs Ptolomeus ha ei dau sis el sistem dils stadis dils diadochs suenter la fin dil reginavel d'Alexander il grond. La residenza da quels era per regla Alexandria en Egipta. Il retg Ptolomeus cheu numnau era probabel il quart, surnumnaus Philopator, che regeva denter 221–205 avon Chr. e che ha victorisau 217 encunter Antiochos il grond dalla Siria. Per temps era Antiochia en posses dils Ptolomeers e pussev lamein era residenza temporara dils retgs dall'Egipta.

sauns; plinavon vegnan negins advocats verti, perquei che quels defendan las caussas malgestas!

Il facit ord quell'anecdota era che mintga tiara e mintga liug hagi sias atgnas isonzas, ses agens uordens e tschentaments. Il scarvon menziunescha ch'ils Grischuns hagien da quei clars mussaments, buca mo ella republica dallas Treis Ligias e stand democratic en general, mobein era ella membra da quei stadi: els cumins e buca meins els singuls vischinadis. Satisfacziun sur dallas instituziuns democraticas e senn da responsablidad visavi il cuminesser reflecteschan ord quels plaids dil(s) scarvon(s).

Ils scribents da quei document gudevan ina certa libertad ella redacziun da prolog ed introducziun e magari era d'interpretaziun dil cuntegn. Els eran senza dubi umens scolai e da cultura. L'enconuschientscha dalla historia greca e romana presuppona ina formaziun humanistica. Aschia astgass il scarvon dil tschep dils statuts da 1598 vegnir encurius el medem ravugl sco igl autur dil «Litgun» da Sagogn; ils onns 1571 e 1598 schain buca lunsch in ord l'auter. Eventualmein settractav'ei puspei da Gallus Jochberg. Il scarvon da 1715 astgass derivar dalla famiglia burgheisa Casutt da quei temps, cudischida bein culs fatgs dalla cultura e politica. En damonda vegn Jacob Casutt che ha 1731 mess en stampa la «Fuorma dilg dreig civil a criminal» dalla Foppa.

b) Ils uffecis da vischnaunca

Treis radunonzas da vischnaunca eran ordinarias: l'emprema dumengia da mars (calonda mars), l'emprema dumengia da matg ed igl atun. Denteren dev'ei radunonzas tenor basegns. Dalla radunonza da calonda mars vegnevan ils uffecis da vischnaunca occupai. Quels eran: Il *cau-vitg* (cuvitg, cuitg). Quel ha da clamar ensemen ils vischins tier la radunonza communal, da menar quella e far las votaziuns. Aschia eis ei d'interpretar ord la stipulaziun «che negin vischin deigi plidar tochen ch'el vegni dumandaus dil cau-vitg». Quella remarca serepeta aunc egl uorden revediu da vischnaunca digl onn 1860.¹¹ – Plinavon

---

¹¹ Cf. Cudisch da dretgs (Dorfrechte) egl archiv communal: Uorden da vischnaunca dils 19 da mars 1860, approbaus sut il presidi da Daniel Bundi. All'entschatta dils 25 artechels secloma ei: «Buca discuorer denteren sin vischnaunca cu la discussiun ei serrada».

vegn declarau che quei che la pluralitad decidi, hagi la minoritad d'acceptar. Mintg'onnn vegn tschentau in auter cau-vitg, e quei suentar vegl usit mintgamai in patrun-casa tenor la roda ordinaria. Ils pensums exacts dil cau-vitg ein buca circumscrets. Denter auter havev'el da survegilar ils pasturs e controllar las seivs e che la biestga seigi enferrada. – Il *guardia-notg* («vächter»). Quel ha dad ir entuorn e far guardia (da fiug) e clamar entuorn las uras quater ga la notg, dils 15 da fenadur tochen la fin d'atun ni tochen l'emprema neiv; en medem temps eis el la stad pastur da bovs ni vaccas da casa. – *Pasturs*. Ei vegn pladiu in carrer, in nurser ed in pastur per la biestga da casa. – Buca explicit da calonda mars, denton elegi era dalla radunonza, eran plinavon: – In *saltèr*. Quel survegilava ils funs e pindrava la biestga (pègn per biestga che pasculescha nunggiustificadamein sin funs jester). – Dus *ugaus sur ils uauls* cumins; quels havevan da survegilar il néz e diever dils uauls. – Dus *mesiraders da funs*. Lur pensum era da mesirar ils beins jasters (quels che schishevan buca sigl intschess da Sagogn e che havevan buca dretgs sin las alps) e da fixar la taxa d'alp pils proprietaris da tals beins. – *Visitaders dallas cuschinas*. Quels havevan da controllar che las cuschinas seigien drizzadas en tenor igl uorden da fiug.

Buca reglada el tschentament eran l'elecziun e las cumpetenzas dils *geraus*. Ei setracta cheu dils pli aults ufficials – politichers e derschaders – dalla vischnaunca. Els (probabel dus) representan il vischinadi el cumin dalla Foppa (il cumin era lu la vischnaunca politica e giudiziala sco tala) el Cussegl ed ella Dertgira. Ils «signurs» *geraus* ein glied da savida e da respect; lur num deriva dad «engirar». Els influenzeschan indirectamein, denton cun autoritad, igl andament en vischnaunca. Aschia san els pretender ch'il cau-vitg clomi ensemen radunonzas extraordinarias per concluder sur da fatgs dallas Treis Ligias (fatgs dallas «terras») ni dil vischinadi. Ensemen cun in per umens vegls, «bein experimentai», vegnan els tenor il Tschentament era incaricai da metter tiarms e dar ora vaus, cura ch'ei vegn garegiau, ed era da far mintga sis onns ils «undergangs», quei vul gir destinar exactamein igl ur (perimeter) dallas vias e cunfins e surfatscha dalla pastira communal, insumma haver quitau pil fatg cumineivel.

c) *L'agricultura sco basa centrala dil cuminesser*

Las materias primas agraras ein la basa d'existenza dalla vischnaunca. Perquei reglan ils tschentaments era exactamein lur diever.

Ina gronda part dils artechels pertucca il tener a frein la biestga, che quella fetschi buca donns vid beins privats e comunabels. Far seivs ei in pensum permanent ed obligatoric dils vischins. Cheutras vegn consumau in immens diever da lenna. Ei vegn determinau, nua e cu tgei biestga astgi pascular. Las gaglinas ein da tener en, cura ch'igl ei arau e semnau tochen ch'il graun ei bi «schiermen», e cura ch'igl ei da raccoltar quel (far la «mess»). En paregl cun uordens comunals dall'Engiadina reglan ils tschentaments da Sagogn buca aschi detagliau ils ciclus d'arar e da raccoltar ils ers ed il sforz da far quellas lavurs en in cert temps limitau.

Tier ils beins comunals fetg prezios audan ils uauls e las alps. Ils uauls cumins che surveschan al diever da lenna per ils vischins, astgan buca vegnir sminui e strappazai en lur substanza. Ils uauls schurme-giai ni scumandai senunnan la «schetga» («Tschiggia»). En gl'entir uaul sut via daven da Plaun la Crusch dadens Planezzas tochen Tuora eis ei scumandau da pinar lenna, ei seigi secca ni verda ni tala che schai per tiara; era vegn'ei partgiu ora cheu negina lenna-sort. – Entei-fer igl uorden dallas alps vala il principi ch'in astga buca cargar pli biestga che quei ch'el envernescha. Vaccas cumpradas suenter ils Treis sogns retgs (6 da schaner) han buca dretgs, ni sin pastiras ni sin alps. Tgi che cultivescha beins jasters paga ina taxa per alpegiar.

Insumma ei tut quei ch'ei jester cargau cun grevezias. Ils «hindersäs» (domiciliai, buca-burgheis) pagan ina taxa, fixada mintg'onn da calonda mars, per lur gudiment vid lennas, pastg ed alps. Restrictiva ei era la pratica da prender si jasters sco burgheis, «prender en vischins»: per in undreivel «pundtsmann» maridau vegn'ei pretendiu 100 crunas, per in cun dunna ed affons 200. Suenter 1700 decidan biaras vischnaucas grischunas da duront in cert temps prender en negins vischins pli. Per part era quella tenuta capeivla ord il quitau che lur spazi da produenziun limitau tonschi buca per ina populaziun memia gronda.

Il Tschentament regla era la lavur cumina. Mintga vischin ei obligaus d'ademplier quella diligentamein e gratuitamein. Menziunada ei la lavur cumina specialmein vid vias e punts e vid las Ruinas. Egl intschesch dalla antica bova dil Crap da Flem dev'ei bia loghens da ruinas, aschia la via en Val mulin e viers Tuora-Conn sco era quella dad alp denter Valvau ed il Plaun ed en la Fuorela.

Mandata Terra a iudicia huius
ha sias aignas glorias
uordens = a
Schentaments.

Sco nus da quei vein clars a
sufficients mussaments, bucca
mai enten nosa Republica da las
3 ligias a stand democratic en-
ten general, Mo era enten la
membra da quell, enten ils Cūmins,
sco era bucca meins
enten ils particulars
vaschinadis.

Quei han specialmeng nos clars velgs
da niess Ludeivel vaschinadi in
Sagong schon A. 1598. fund
Ludeivlameng urdanau ad ob-
servau, Enaquei ca els han
par beinstar a niq digl vaschinadi
andriqau si bears a huns uordens
a schentaments, a mezz quels enten
bien uorden enten Plezia.

d) Il lungatg e sia muntada culturala

Il lungatg romontsch dils «Tschentaments» da 1598/1715 ei fetg se-megliants a quel dil «Litgun» da 1571. Ei para ch'ils scarvons hagian manteniù ina cuntinuaziun ualti conservativa ella scripziun. Aschia cuntegn era la redacziun da 1715 vivas expressiuns da tempra genuina. Sco exempels seigien numnai: «far meas» (mess, raccoltar il graun, graun madir); «raspar en» (rimnar, encurir si, purtar ensemen); «offniar» (communicar, dar part); «refunder» (prender suenter, remplazzar), «cunderscher» (exequir, indemnisar, cuntentar); la «tschiggia» (schétga, «Bannwald»); la «voulta» (ina ga, ina carga fein), il «pigiament» (tiara stignada, ferm zappitschada). Quei lungatg era senza dubi era il lungatg duvraus a bucca. Expressiuns, probabel intermediadas da lezzas uras da scienziats e scolai, eran daventadas in bein cumin da mintgin. La societad creava davontier las noziuns necessarias el rom digl actual viver e luvrar. Forsa regeva a Sagogn ina dinamica speciala muort la situaziun confessiunal-paritetica dalla vischnaunca.

Ils dus documents da 1571 e da 1598/1715 dattan perdetga ch'il lungatg romontsch era senz'auter habels dad esser presents el mintgagi, creativs ed innovativs ella sfera profana e laica, capavels da serecuvrar e sesviluppar, senza esser artificials ni semplamein ina clischa (copia) dil lungatg ecclesiastic. El surveva schibein alla conversaziun dils vischins en lur fatgs economics, socials e culturals dil vitg sco era els fatgs politics e diplomatics dil cumin e dil stadi dallas Treis Ligias. Il lungatg era element impurtont schibein dil microcosmos democratic dil vischinadi sco era da quel pli lontan dil stadi republican grischun.

Text original

(Unserer Nachbahrschafft Sagensz; Angenomene Ordnung
und Satzungen; Auffgestzt und Ernüweret; Anno Christi 1715)

Plutarchus descriva questa historia:

Ptolomeus ilg reg enten Antiochia, hagig dad in temps giu a gast seat ambassadurs da diferents raginavels, ils quals sur da meisa hagiân l'in cun l'auter antschiet a dispitar quala terra hagig ils pli buns uordens a schantaments? Quou hagig scadin ambassadur adalzau a ludau quels da sia aigna patria, avont ils auters. Parquei hagig ilg reg Ptolomeus anflau par bien da tadlar a far per senn sin ils plaids a raschuns da scadin da quels a lousuenter era da dar sieu meinig sisura.

Ilg ambassadur da Ruma ha purtau avont: Ca lou seigian las baselgias d'il survetsch da Dieu enten pli grond hanur ad estima ca na seigi en nagin lieuug dilg mund.

Ilg ambassadur da Cartago ha gig: Ca lou vengian ils niebels bucca staunckels da varrigiar: ilg cumin pievel da luvrar: ad ils philosophists da mussar.

Ilg ambassadur da Sicillia schet: Ca lou vangiss tanieu bunna gistia: vangiss tanieu char la vardad: A ca l'in a lauter fussen tuts adual.

Ilg ambassadur da Rhodi ha gig: Ca lou vivigian ils velgs hundreivlameng: Jls juvens castameng, a las femnas seigian cuschidas.

Ilg ambassadur dad Athen ha gig: Ca lou vengig concess ch'ils richs seigian avantagius: jlg cumin pievel luschents: ad ils regents da buna fei.

Ilg ambassadur da Lacedemone ha gig: Ca denter els fuss nagina scuvidonza parchei l'in fuss adual a l'auter: Ca seigig er nagina ranvaria, parchei els vessan tutt cumin: A ca nagin na stess luschents.

Ilg ambassadur da Sicionia ha gig sin la fin: Ca lou vengian buc vartieus ils esters parquei ca els portan adina anzachei da nief: Ca ei vengig er bucca vartieu miedis, parquei ca quels mazzan ils souns: A ca ei vengig vartieu nagins advocats, parquei ca quels defendan las caussas malgistas.

Minchia terra a minchia lieug ha sias aignas isonzas, uordens a schentaments

Sco nus da quei vein clars a sufficientes mussaments, bucca mai enten nossa Republica da las 3 Ligias a stand democratic enten general, mo era enten la membra da quell, enten ils cumins, sco era bucca meins enten ils particulars vaschinadis.

Quei han specialmeng noss chars velgs da niess ludeivel vaschinadi da Sagong schon Ao. 1598 zund ludeivlameng urdanau ad observau, enaquei ca els han par beinstar a niz d'ilg vaschinadi andrizau si bears a buns uordens a schentaments, a mess quels enten bien uorden enten plima.

Mo damai ca las caussas d'ilg mund ean aschi fig suttapostas a la malstateivladad, schi ha in antir hundreivel vaschinadi s'ilg gi d'oz suenter numnaus bein madirameng traig enten consideratiun ilg basengs d'ils velgs buns uordens, par ca nossa posterioritad era possian guder ils frigs da quels, ad ilg cuminesser vengig muntanieus en flur a bein star: Ad aschia cun in special bien jffer unitameng faig ilg pli, urdanau a serrau giu, da bucca mai taner a salvar ferm a nunmideivlameng ils schentaments faigs da noss prus a chars pardavonts, mo era da augmentar a metter vi tiers aunc anchins da quels par ca quels ansemblameng bein a cavelg ad enten bien uorden vengian scrits enten in cudisch (sco cun quei daventa) ad aschia ilgs uordens a schentaments dad onn a minch onn a nus ad a niess vangir suenter vengian ligi si, par ca par sarament vengig vivieu lou suenter, latiers velgig ilg Tuttpussent dar la sia celestiala benedictiun. Datum en Sagong l'amprima dumengia d'Martz

Anno 1715

Cuminameng ven ei clumau a tanieu a minch' onn vischnounca l'amprima dumengia da martz; jtem l'amprima dumengia d'maig, ad era ilg atun; jlg rest sco la caschun para, ner ilg basengs dumonda da purtar avont anzachei, ei seigig par faigs da vaschinadi ner da far par faigs da las terras En tuttas caschuns dein ils Sig.rs giraus vivont in-formar l'in l'auter, chei ei seig da far, a lura far clumar ansemel vaschinadi tras ilg cuvig. – Latiers

1. Primamente ei bein dad observar ca nagin vaschin deigig plidar antrocca ca ell ven dumondaus dad ilg cuvig, a quell ca quei surpassa, dei esser curdaus in batz falonza a lgi vaschinadi.

- Lousperas da quei ca ven ilg pli sin vischnounca deig la partida pitschna era savundar, ner aber pon els duvrrar ilg dreg.
2. Sin ordinaria vischnounca da calonda d' martz ven ei lg'amprem schentau in cuvig, a quei suenter velg diever a damanar minch onn ilg ustier ner patrùn da la casa enten la roda ordinaria.
  3. Ven ei schentau in vächter ilg qual lousperas eis era pastur da bofs ner vaccas da casa. Quell dei cun flis cunderscher il vacht, lura clumar anturn las uras mincha noig 4 gadas, a quei da S. Magriatta anvi antroccan ora dim ilg atun, ner antroccan ca croda l'amprima neif. A par quei po ell trer da minchia fiug 1/2 curtauna graun.
  4. Ven ei schentau a plideu in cavrer ad in nurser ad er in pistur par la bieska da casa.
Lousperas ven ei mess si a declarau las pindradiras, numnadameng par minchia biesck d'armatif dus pfenigs, a la noig 4 pfenigs aun-calura sch'ilg biesck ven catschus tiers pastur a vangiss pindraus, ei ilg salter culpunts da schar diever senza pindradira, mo sch'ilg vaschin matess quei biesck buc enten uvil, a vangiss l'otra gada pindraus, scha eis ell culpunts da spindrar. Par ina caura eis ei mess 2 pfenigs pindradira a sumlgontameng par porcs, nursas ad anseuls, pli scha eisei mess par in cavalg ilg gi 8 pfenigs a la noig 16 pfenigs.
  5. Scha in catscha (ei seig da tutta sort bieska) tiers ilg pastur 8 gis, scha eis ell culpunts da spis a pagalgia.
  6. Scha in vaschin vuless bucca dar la spisa ad ilg pastur, scha dei ilg cavig metter ilg pastur ad ustier, a lg'auter trer ent ilg spiendi dilg vaschin, a pagar ilg ustier.
  7. Sch'anzachi taness vadels ner outra bieska la primavera, la stad ner ilg atun enten uvil ner enten sia curt, ca ell mai na schass vangir sin la pastira par pascar, scha eis ell buc culpunts da dar ner spisa ner pagalgia. Mo scha ell schass ora, aschi pauc ca pudess star, scha dei ell dar spis' a pagalgia sco per outra bieschka.
  8. Era quels ca tengian a casa la stad (sh) bieska da casa dein dar la spisa a lgi pastur, cumbein ca els tanessan enten lur curt ner enten uvil. Mo quels ca han en l'alp ean bucc culpunts da dar spisa da quei temps chei ean ad alp.
  9. Cura ca lgei arau a semnau scha dei ei vangir tanieu a serau ent las galginas, antroccan ca lgei bi schiermen, a sumlgontameng, cur lgei da far meass antroccan ca lgei raspau ent.

10. Ilg ei era mess si, ca las vaccas da casa possian ilg atun era ir par bual cun ilgs bofs da casa; Mo outra bieska ca han dregs en las aclas da culm, dein star cun las vaccas sin ilg culm, antroccan S. Michel.
11. Tuccont tiers la marcantia, i seigig cavalgs ner nursas, scha pon quellas bucca paschkigar oreifer la Wall ner ilg Uaul, mo enteifer la vall ven ei dau tiers da pischantar 8 gis, a lura bucca pli, a sinsura eisei mess falonza da minchia cavalg ner minchia nursa in rensch.
12. Scha ven ei mess a numnau in gi ca ilgs beins vengian scumondaus ora, lura dein quels vangir claus cun bunnas seifs par ca nagin vaschin pitteschj donn latras. – Lura dei ilg Cuvig ner aschi savens sco ilg fa da basengs prender tiers ell dus vaschins ord la roda a visitar flissameng las seifs a nua ca ei fuss bucca sufficientameng claus, dein els par lur cunaschienscha pindrar els.
13. Plinavont scha dei ilg cuvig, ei seigig a minch emna, ner aschi savents sco ilg basengs dumonda, cun in auter vaschin or da la roda, visitar ca la bieska d'casa seigian anferai. – La falonza da quels ca ean buc anferai, ei mess a minchin in batz.

Davart metter terms a dar ora waus

Ei dei minch onn vangir urdanau dad in cumin vaschinadi tiers ils Sig.rs giraus, aunc anzaconts velgs vaschins, bein experimentaus, par metter ent terms ad era dar ora ils waus, cura ca ei ven grigliau.

Quels dein offniar lur cunaschienscha, a lura scha ina part ner l'au-tra sa cuntentan bucca da quei, scha pon els duvrrar ilg dreg.

Davart ils Undergangs

Scha eisei schentau si, ca da cou d'anvi, deig silg meins da mincha 6 ons quei vangir cundert numnadameng tras quels vivont urdanau humens, ils quals dein bein ver adaig enten tutt niess teritorj, A dein lousperas dar ora lur cunaschienscha enten num dilg cumin vaschinadi. Par ca principalmeng las stradas muntengian lur cumpleinezcha ad era ca ei vengig schau a lgi cuminavel pastira ilg sieu.

Davart la Tschiggia

Nossa Tschiggia ei da Ploun la Crusch davend antroccan Toura sutt la via antroccan Rhein a quei tuttavia ambanieu a scumondau, ei seig aschi bein lenna secca sco verda, sco era lenna ca schai par terra vi, da chei ca pudess esser, a scha anchin quei vangiss a surpassar, dei ell vangir chisau dilg Seckelmeister dilg cumin a vangir par quei castigiaus.

A par ca quella nosa Tschiggia vengig buc ilg meins, scha eisei dilg vaschinadi vangieu serrau giu, ca ei possig bucca pli vangir parchieu ner dau sort or da quella, a lousperas ca ei possig cun ilg pli moun er buc vangir schankigiau anzachei lundrora, on pia ca cumin vaschins seigian da quei cuntents.

Davart ils vaults cumins

Eisei schentau, ca nagin jester possig lient pinar lenna, a quei sutt peina dad ina cruna par minchia tschep. Lousperas sco ei s'affla basengs dei minch onn vangir faig provisiun ca ils vaults cumins vengian bucca sminuis a strappazai, mo vengig handligiau lient suenter ilg duver. Tiers quella fin dein vangir schentai a minch' onn dus flisigs vugaus sinsura.

Davart prender ent Vaschins

Da velg annou ei stau dau tiers da puder prender ent par vaschin in undreivel pundtsmann cun gravezia; ad in ca fuss maridaus ent ilg vaschinadi par tschient crunas . Mo in auter ca targess tiers cun dunna ad uffonts deig pagar duatschient renschs. Mo da novameng eisei Ao. 1711 da tutt ilg vaschinadi unitameng faig ilg pli a serrau giu sin trent' ons ca han da vangir da prender en nagins vaschins. A quei sutt nagina scusa ner pretext,ca pudess esser. Er cun questa clara conditiun, ca scha anchin mai vangiss a purtar avont da quella vart, scha deigig quell senz auter, esser curdantaus tschient crunas falonza, a quei da metter en benefeci dilg vaschinadi.

Davart ils Hindersäs

Tals vengian bein vartieus, je scha els sa salvan bein. Mo la taxa ner gravezia da quels ven a minch onn sin calonda d'martz mess si, a cargau dilg antir vaschinadi a minchamaj suenter sco quels gaudan, Ei seig lennas paschks ner alps.

Ei dei er nagin vaschin puder schar vi casa a curt dad avdar ad in jester senza avont salidar, par velg' a consentiment dilg vaschinadi, a quell ca surpassas deig esser curdaus falonza sis renschs, a sumlgontameng quel ca vangiss ent senza lubienscha era sis renschs falonza.

Davart lavur cumina

Cura chilg ei numnau lavur cumina, a cunzund ch'ilg ei da luvrar vi da las punts, nar vi da la Ruina, dein tuts vaschins sa schar anflar la-

tier flissameng, sco ca ei ven dau ils tuns dilg senn grond, a buc ir davend antroccan ca tuts vaschins callan ansemblameng, a quell ca muncantas ei curdaus la falonza da 4 batz a par in per bofs diesch batz, auncalur pon vaschins far refunder cun in outra lavur cumina, ner ca els pon far trer en la falonza. Mo chei ca ven luvrau en la roda, scha in muncantas ina gada, scha dei quell l'amprima roda ca ven suenter, quei refunder, a far bien.

Lousperas dei ei er vangir mess tutt fliss da milgiurar a metter enten bien stand, a da muntaner las stradas parca latras nagin na piteschig donn.

Davart las alps

ven ei salvau vischnounca l'amprima dumengia d'maig.

1. A lg'amprim dumbrau ent vaccas, a parchiu giu quellas enten las alps. Ei bein da saver ca quellas vaccas ca ean cumpradas tiers suenter S. 3 Regs, han bucca dregs, ner da las pastiras, ner da las alps.
2. Ven ei taxau la talgia sin ils beins easters, ner aber sin ilg fein ca ven cumpraus. Pli da gig era ei mess sin minchia tschunqueisma d'fein treis batz. Mo enten questa suenter parchida da las alps eisei Ao.1712 par questa antira roda, numnadameng sin 16 ons, serrau giu dad andrizar la talgia sin tutt ils funs ne beins, ca vengian gudies orsur ilg antschiess, ad han buca dregs da las alps. Sco sin minchia tschavera (ina gidont l'outra) da metter si a far pagar dus batz, sco era sin minchia voulta d'fein, ei seig da prada grassa ner da prada magra, ner ca vangiss cumprau da talgiar in batz par voulta.

A par ca quei tutt vengig bein exequieu, scha dei ei vangir urdanau dus humens, ca interquieran flissiameng, a mettian par scritt, ei seigig tras sagira informatiun, ner aber dein els sez masirar quels beins.

Provisiun dilg fieug

A.o 1727 sin vischnounca da calonda d'marz ha ilg antir vaschinadi concludieu ca las casas deigian esser previdas cun buns camins a cun buns pigiaments en las cuschinas, a quei sutt peina da 10 batz. A ca da cou d'anvi minchia quart d'onn deig vangir visitau ils camins a las cuschinas; A chi ca truscha buc, ner ves buc faig giu ilg fulin, seig curdaus en falonza da miez rensch, chi ca porta teigia ner vischella ord cuschina? ner fieug scuviert sin gassa? fa poun? ner scuda la noig ner fimma taback en clavau ner uvil? ei curdaus falonza 5 batz. Er deig da cou d'anvi ilg Wächter clumar anturn tutt ilg onn.